BONDECIRKULÆRET AF 8. NOVEMBER 1845

Nogle Træk fra dets Udstedelse og dets Følger for Holbæk Amts Bønder.

Af Grosserer **Wolmer Olsen**, København.

Det er nu hundrede Aar siden, at det kongelige danske Kancelli udstedte det famøse »Bondecirkulære«, der i alle historiske Beretninger fra Tiden umiddelbart før den første frie Grundlov har faaet en fremtrædende Plads, og som »Fædrelandet«[1]) karakteriserede som »det vigtigste Skridt, der hidtil er sket under Chr. VIII's Regering«. — Den 8. November 1845 blev Bondestanden erklæret i Undtagelsestilstand, og den Dato kom til at betyde nogenlunde det samme i den danske Bondes Frihedskamp, som den 29. August 1943 nu er kommet til at betyde i hele Danmarks Frihedskamp.

Og da Holbæk Amt var Arnestedet for den voksende Bevægelse for Bondens sociale Rejsning, og Cirkulæret i første Række var foraarsaget af visse Begivenheder, der havde fundet Sted i Holbæk Amt, vil det være naturligt her at fortælle nogle Træk fra dets Fremkomst og om de Følger, det fik for Holbæk Amts Bønder.

Baggrunden.

Det vil her føre for vidt u d f ø r l i g t at komme ind paa Aarsagerne til Cirkulærets Udstedelse; men nogle Hovedpunkter er nødvendige for at kunne forstaa dets Betydning.

---

[1]) Her og i det følgende naturligvis Datidens liberale Dagblad.

En Bevægelse for social Bedring af Bøndernes og Husmændenes Kaar var fra Begyndelsen af Fyrrerne vokset frem, og den traadte i sidste Halvdel af 1845 frem i Begivenhedernes Forgrund. Ivrige og energiske Fortalere havde den i fhv. Lærer Rasmus Sørensen, København, og Husmand Peder Hansen, Lundby, der til Fods rejste fra Sogn til Sogn og manede Bønderne til Enighed i Kampen for Frihed. Især fængede deres Ord i Holbæk Amt, hvor Lærer Asmund Gleerup, Udby, hurtigt blev Bevægelsens Førstemand. Paa Grund af sin aktive Stilling i denne Frihedskamp blev han om Foraaret 1845 tvunget bort fra sit Embede, ligesom der den 20. Februar blev udstedt Forfølgelsesordre mod Rs. Sørensen og Peder Hansen, hvori de anklagedes for at »ophidse og forlede Landalmuen til at indgive falske Klagemaal«.

I denne sidste Anledning paalagde Holbæks Amtmand, Grev M. W. Moltke, Byfogeden og Birkedommeren i Nykøbing Sj., Kancelliraad Bang, at iværksætte en Undersøgelse; men denne svarede den 6. Marts, at han ikke kendte noget til, at Rs. Sørensen havde været i hans Jurisdiktion, og med Hensyn til Peder Hansen var der »aldeles ingen Anledning til at antage, at han har eller vil møde nogen synderlig Sympati eller Opmærksomhed her i Jurisdiktionen«. — Om selve Undersøgelsen meddelte han, at han vilde »tage saa lempeligt som muligt ved Sagen, at ikke Almuen skal faa Lyst til at indlade sig i noget, som de nu aldeles ikke bryder sig om«. Forhørene i Sagen afholdtes fra den 14. Marts til den 27. Juni i Dragsholm Birk; de gav Birkedommeren et noget andet Syn paa Sagen, og da han den 24. Juli sendte Forhørsakterne til Amtmanden, skrev han, at »ved de afholdte Forhør eller mere ved Samtaler med indkaldte uden for Retten har jeg tydeligere sporet en mærkelig Forandring hos Bønderne og tiltagende Oppositionslyst«.

I Roskilde Stænderforsamling forkastedes i Efteraaret 1844 et af Overretsprokurator Balthazar Chri-

stensen og nedennævnte Drewsen fremsat Forslag om Nedsættelse af en Kommission til Undersøgelse af, om Bondestanden kunde »fuldstændig emanciperes[2]) til virkelig Frihed og Lighed for Person, Ejendom og Virksomhed med Statens øvrige Borgere«, hvorimod en Drøftelse af to Andragender fra »Indvaanere i Holbæk Amt« — gaaende ud paa, at man ønskede Fæsteforholdets og Hoveriets Ophævelse, lige Beskatning af privilegeret og uprivilegeret Hartkorn og Afløsning af Tiende — satte Lidenskaberne i meget stærk Bevægelse og førte til voldsomme Opgør mellem Herremændenes og Bøndernes Interesser.

Kgl. Kommissarius A. S. Ørsted — der ellers var blevet betegnet som »Kongens og Folkets Ven« — talte imod »de fule Folkeførere, der iblandt Bondestanden søge at udbrede Forestillinger, der ere vel skikkede til at udbrede Misfornøjelse«, medens bl . a. den meget dygtige Talsmand for Bondens Myndiggørelse, J. C. Drewsen, med ypperlige Indlæg deltog i Debatten. — Et Udsnit af et af hans Indlæg vil belyse Bondens Stilling:

»Man paastaar, at disse Forslag gaar ud paa at gøre et forskrækkeligt Indgreb i Ejendomsretten. Maa jeg spørge: Er Sæden paa Bondens Mark da ikke Bondens Ejendom? Og lader Godsejeren den ikke nedtræde og afsæde? Er ikke Bondens Flid og Arbejdskraft hans Ejendom? Og burde man ikke derfor lade Hoveriet falde bort? Er Klappernes Kroppe ikke deres Ejendom, og dog har Godsejerne forbeholdt sig Prioritet i deres Rygge? Lad os derfor gribe i vor egen Barm, inden vi fordømmer andre.

En Greve fra Lolland har sagt om disse Bevægelser i Bondestanden, at de ikke har saa grumme meget at betyde, og at om nogen gjorde Optøjer, havde man Karle med stærke Arme, der let kunde standse saadanne Optøjer. Ja, dette erkender jeg, men hvem er disse Karle med stærke Arme? Dog vel Bondens Sønner? Og skulde man skikke Bud efter Militæret, er da ikke ogsaa alle Soldater Bondens Sønner[3])? Og Sønnen vil næppe skyde paa Faderen. Disse Optøjer kunde altsaa blive farligere,

2) frigøres.
3) Værnepligten hvilede udelukkende paa Bondestanden.

end man mener. Det forekommer mig, at just heri, just for at saadanne Optøjer kunde afværges, ligger et Motiv for Herremandetn til at stræbe efter, at faa Bondestandens Fordringer opfyldte.

En tilsyneladende, thi jeg kender ham ikke, sindig Bonde[4]), svarede mig, da jeg overfor ham ytrede, at der nok ikke i Aar var stort at vente i denne Henseende, med de Ord: »Ja, Hr. Kammerraad, gøres der ikke noget for Bondestanden, saa frygter jeg for, at Postelinet vil blive slaaet itu«. Jeg ved ikke, om Forsamlingen opfatter disse Ord som jeg; men det forekommer mig, at naar man først har slaaet »Postelinet« itu, da vil man danse Karmagnole[5]) omkring Stumperne og synge ça ira[6]) til en dansk Melodi, og dette er da vist en Tilstand, som ingen af os nogensinde ønsker frembragt«.

Efterretningerne om Stænderdebatten fløj Landet rundt og gav Bondebevægelsen Vind i Sejlene.

Ogsaa det mægtige Folkemøde i Ulkestrup den 30. Juni 1845 med omkring 8000 begejstrede Deltagere[7]) »stemte Bøndernes Mod op og kaldte de søvnige frem af Krogene« og var medvirkende til, at mange friere sluttede op i Modstanden mod Undertrykkelse og Mishandling.

Jo, der var blevet socialt Røre i Bondestanden. Som Gaardmand Niels Hansen Nielsen, Udby, karakteristisk sagde:

»Det vilde kun lidet nytte at sige, at der ikke er andet Røre i Bondebevægelsen end det, der er bag Plougen, i Marken, i Lo og Lade. Dengang jeg blev Bonde, da talte vi, naar vi kom sammen, om vore Heste og Køer, om vore Jorder, om vor Driftsmaade — videre gik vor Tanke ikke. Vi tale om de Ting endnu, og det var ikke godt andet, men jeg kommer *nu* sjældent eller

4) Jens Gregersen, Kundby; se J. P. Jensens Artikel »Kundby-Bønder« i »Fra Holbæk Amt« 1913.
5) Sydfransk Folkedans under Revolutionen.
6) En i 1799 i Frankrig uden Held forbudt Revolutionsvise.
7) I »Almuevennen« 1846 — Side 97 blev Tallet endog anslaaet til 10.000—. Se i øvrigt Artikler i »Holbæk Amts Venstreblad« 21./6. 1945, »Holbæk Amtstidende« 27./6. 1945, »Sorø Amtstidende« 17./7. 1945 samt J. P. Jensen: »De første store Folkefester i Holbæk Amt« i »Fra Holbæk Amt« 1925. — Endvidere Referater af »Historisk Samfund for Holbæk Amt«s Mindefest den 30./6. 1945 i Holbækbladene for 2./7. 1945.

aldrig sammen med andre Bønder, uden at der tillige tales om Selvejendoms eller Arvefæstets Erholdelse, Hartkornets lige Beskatning, uden at der spørges om, hvad der kan gøres for Bondestandens Fremgang, og hvordan det skal gaa vore Børn«.

Paa Aggersvold tillod 24 Husmænd sig i Tiden 1. —14. August at holde op med deres Arbejde Kl. 7 Aften, idet de troede at være i Overensstemmelse med en kgl. Anordning, der fastsatte 10 Timers Arbejdsdag som det normale ved Hoveri.

Og paa Godserne i øvrigt fandt Bønderne og Husmændene sammen, og de erfarede, at naar de enigt fremførte deres Ønsker for Herremændene, stod de stærkt. Paa Aggersvold, Frydendal, Kongsdal, Bjergbygaard og Knabstrup mødte man samlet op for at fremføre Ønskerne. Meddelelser herom blev ganske vist slaaet stort op i Bladene; men Peder Hansen havde paa Ulkestrupmødet opfordret til at optræde »paa en lovlig, billig og retfærdig Maade«, og Bønderne har sikkert ikke paa dette Tidspunkt indtaget nogen truende Holdning.

Men Kampen for den sociale Frihed og Tryghed førtes med den Energi og Sejghed, som de lovlige Midler tillod. Og man havde ikke andre Muligheder for lovligt at kæmpe for Ophævelsen af det knugende Tryk end at samles, raadslaa, udveksle Tanker og Meninger og indsende Andragender.

Men Herremandsinteresserne følte sig truet heraf.

Og saa udstedtes »Bondecirkulæret« — hvorved det blev Kancelliet selv, der slog »Postelinet« itu — og Bønderne fratoges disse eneste lovlige Midler i Kampen. — De stempledes faktisk som en Underklasse, hvem man uden videre kunde fratage Forhandlingsret og Forsamlingsfrihed.

Det var derfor ganske naturligt, at Cirkulæret i Stedet for at dæmpe Bevægelsen yderligere ophidsede den og bragte den i endnu skarpere Modsætning til Modstanderne.

Forhandlingerne om Udstedelsen.

Det var egentlig en Indberetning om Rs. Sørensens Agitation i Øster Hanherred, der af Herredsfoged Lillienskjold den 11. August gennem Amtmanden i Hjørring blev sendt til Kancelliet, som gav det første Stød til et »Bondecirkulære«, saaledes at der allerede den 23. September i Kancelliet forelaa et Udkast til et saadant Cirkulære. — Det havde udelukkende sit Udgangspunkt og sin Begrundelse i Rs. Sørensens Agitation i Hjørring Amt.

I Bemærkninger til dette Udkast gav den Deputerede M. Lange den 6. Oktober Udtryk for Ængstelse for, at det vilde bevirke opæggende Bladkritikker, og for at det vilde være vanskeligt at administrere, og han fraraadede, at det foreløbig blev udsendt. Ørsted fandt det betænkeligt, om Kancelliet paa egen Haand udstedte et saadant Cirkulære uden at »foredrage Kongen Sagen, hvilket ikke vilde udelukke, at Cirkulæret med Allerhøjeste Tilladelse kunde udstedes i Cancelliets Navn«. — Heri erklærede Kancellipræsidenten, Stemann, sig enig.

Man saa derfor Tiden lidt an nogle Dage, idet man, som Bemærkningerne giver Udtryk for, sikkert har ment, at den forventede Kritik af et saadant Cirkulære vilde skabe Kancelliet Ubehageligheder, der var større end selve Bondeagitationens Fare.

Men saa kom der til at foreligge et opsigtsvækkende Brev skrevet af Birkedommer Bang, Nykøbing Sj., til hans Slægtning, den Deputerede i Rentekammeret, P. G. Bang, der var tidligere Nationalbankdirektør og i 1846 afløste Ørsted som kgl. Kommissarius, og som var en meget indflydelsesrig Mand. Det er et helt privat Brev, men det er overgivet til Kancelliet og er sikkert blevet meget indgaaende drøftet der. Desværre er det udateret; men alt taler for, at Kancelliet har faaet det efter at have drøftet Cirkulæreudkastet af 23. September, og at det har været medvirkende til at give det følgende Udkast den Ordlyd, som det fik.

Birkedommer Bangs Brev, der findes bilagt Sagens Akter i Rigsarkivet, lyder saaledes:

Kære Ven!

Da Knudsen i Morgen rejser med til København, kan jeg ikke andet end benytte Lejligheden til at sende et Par Ord med ham. Jeg føler nemlig Trang til at meddele en, som jeg anser for at have Interesse for Landets og Landboernes Vel, Underretning om, hvad der grasserer herude, og som vel ikke kan andet end vække Bekymring, da det synes at true med Uroligheder. Vel er her endnu roligt, men *det lader til, at Holbæk Amt, som før har været saa fredeligt, vil blive det første, der stiller sig i Marken, hvis et Oprør skulde udbryde.* Paa det kongelige Gods er det vel roligt; men der ytrer sig dog allerede Symptomer paa, at Agitationen ogsaa har virket noget her, idet man allerede begynder at forene sig om at modsætte sig, hvor man ønsker at have det anderledes, end Forholdene fører det med sig. — Saaledes har der allerede vist sig en Oppositionsaand i Grevinge Sogn mod Forstanderskabet; men det sørgelige derved er alene, at de slettere faar de bedre med sig, og at disse uagtet deres bedre Overbevisning lader sig lede af de slettere. Et lille Eksempel havde jeg forleden Dag i Retten. En Del Bønder var indstævnede for at have solgt Tørv til Nykøbing, de erkendte alle deres Forseelser, men naar de blev spurgte, om de vilde indgaa Forlig, svarede de nej uden at angive nogen Grund. Imidlertid var dog tvende unge Mennesker fornuftige nok til at indlade sig paa Forlig, og nu fulgte alle de efterfølgende efter. Da alle havde været for, indstillede 3, som ikke havde villet forlige sig, og besværede sig over, at de af en af de andre var forledt — jeg vil endog antage truede — til ikke at indgaa Forlig, uagtet de var kommet i Retten i den modsatte Mening. Men som bemærket er paa det kongelige Gods Stemningen endnu ret god, og det er kun i enkelte Sogne, at de omrejsende Agitatorer har vundet nogle Tilhørere.

Men værre er det paa Adelersborg Gods, hvor man hvert Øjeblik kan vente, at lignende Optøjer vil finde Sted som paa Aggersvold eller Frydendahl. Der er nemlig af Husmændene holdt Forsamlinger, hvorved de har vedtaget at udeblive fra Ugedagsarbejde, ja endog en Masse at gaa op til Baronen for at fordre Fritagelse for dette Arbejde eller højere Dagløn, end der er betinget i deres Fæstebreve. Dagen til dette Foretagende skal have været bestemt, men er af ukendte Grunde blevet udsat.

Imidlertid er de i Hobetal udeblevet fra Arbejdet i den travle Høst, og Baronen har, saavidt jeg ved, endnu Hø udestaaende, som paa Grund af disse Udeblivelser ikke er blevet bjerget. For to Uger siden var derfor nogle og tyve Husmænd indkaldt for forsømt Ugedagsarbejde, og omendskønt alle erkendte deres Forpligtelse til at forrette Arbejdet, var der dog ikke en, der vilde afgøre Sagen i Mindelighed, men alle forlangte Dom uden dog at anføre noget, som skulde begrunde deres Fritagelse. Senere har der været flere indkaldt, da de vedblivende udeblev fra Arbejdet. Baronen har gjort Indberetning til Amtet om denne Overhørighed, og der er nu beordret Forhør optaget angaaende den ovenomhandlede Forsamling; men endnu har jeg ikke paabegyndt det, da jeg ikke tror at have Oplysninger nok for at begynde det med nogen Nytte.

At Amtet ogsaa finder Betænkelighed ved disse Samlinger, maa jeg slutte deraf, at han har forlangt nøje Underretning om Forholdene her, *da han har isinde at indgive Forestilling til Kancelliet om alvorlige Forholdsregler*. Jeg har endog i den Anledning modtaget et Brev fra Kammerraad Løschou (Godsforvalteren paa Adelersborg), og jeg vil deraf meddele dig noget, som vistnok tyder paa, at Almuen er i meget stærk Gæring. Det er saaledes et Princip, at endog den fredelige Mand, som ej vil deltage i Møderne baade sognevis og hos Godsejerne, skal trues og tvinges dertil. Det er fortalt, at hvis Bønderne ikke under Samlingen paa Aggersvold var traadt mæglende imellem, da havde Husmændene begaaet Excesser. En Mand i Kundby, som ikke delte Anskuelse med Agitatorerne, og som endog kom ind, hvor nogle af disse var samlede, blev af dem krævet til Regnskab for, at han ej var mødt ved en Landboforening, og truet med Prygl, fordi han var udebleven.

I det fredelige Sogn Holmstrup paa Benzonslund, der hører til Adelersborg, ytrer Gaardmændene, naar man har dem under fire Øjne, som deres Overbevisning, at her bliver Oprør, da Almuen i høj Maade er forbitret uden dog egentlig at vide hvorfor. Landboforeningen i Holbæk skal have udsendt Emissairer i alle Retninger i Amtet, men hvad de skal undersøge, er nok endnu ikke blevet bekendt; at denne Landboforening, hvis Formand Skolelærer Gleerup er, agiterer, hvor den kan, er uden for al Tvivl; men intet gør større Skade end det infame Blad Almuevennen, som er særdeles meget udbredt. At dette Blad ikke bliver beslaglagt som saa mange andre Blade, mener Almuen er Tegn paa, at Regeringen bifalder de Grundsætninger,

som deri udtales; det skal gaa saa vidt, at man i Nærheden af Holbæk skal ytre, at hvad der kunde gaa i Frankrig, vel ogsaa kan lade sig gøre her, og at man kommer til at gaa fra Dør til Dør og nedhugge dem, der ej holder Trop.

Her i Egnen udgaar Agitationen egentlig fra en Gaardmand, Skræder Hans Jensen i Faarevejle, og en Snedker sammesteds, Ejlertsen. De skal være engagerede af Landboforeningen og erholde 9 Mark daglig i Diæter. Det skulde være mig en sand Fornøjelse at faa fat paa disse Karle; men de er for snu til, at man let skal komme efter dem. Den første har et godt Øje til mig og skal flere Gange have gjort Bemærkninger om mig i Almuevennen; men da jeg ikke holder Bladet og ellers aldrig ser det, ved jeg ikke rigtig, hvad Beskyldningerne gaar ud paa. Efter hvad andre derom har fortalt mig, har jeg ikke fundet mig foranlediget til at røre ved det Snavs, uagtet dets løgnagtige Foredrag.

Jeg kan iøvrigt ikke begribe, hvorfor Kancelliet ikke forbyder disse Forsamlinger og giver Ordre til at arrestere disse omflakkende Agitatorer, som kun vil fiske i oprørte Vande. Man har forøvrigt fortalt herude, at de, som har foranlediget Optøjerne paa Frydendahl og Aggersvold, skal have konsuleret Balthazar Christensen, og at han har fundet, at det var godt, hvad de havde gjort.

Hermed har du vel nok af den Slags! Tænker I slet ikke i København paa disse Uroligheder, eller kender I dem ikke, eller betragter I dem som Smaating, der ikke engang er Opmærksomhed værd? Det er vel muligt, at vi herude betragter dem med mere Ængstelighed eller Alvor, end de egentlig er værd, men at de slet intet har at betyde, det tror jeg ikke.

Mange Hilsener bringes dig og dine fra det hele Hus.

Din stedse hengivne
Bang.

Hr. Etatsraad, Deputeret i Rentekammeret, Bang,
Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmand.

Dette Brev giver jo tydeligt Udtryk for, at Bang har faaet en ganske anden Opfattelse af Situationen, end han som foran nævnt havde haft den 6. Februar.

Almindeligvis mente man, at Amtmand Moltke, Holbæk, var »Bondecirkulæret«s egentlige Ophavsmand, og Bangs Bemærkninger i Brevet, »at han (Amtmanden) har

forlangt nøjagtig Underretning om Forholdene her, da han har i Sinde at indgive Forestilling til Kancelliet om alvorligere Forholdsregler«, kunde ogsaa tyde paa, at han har haft en Finger med i Spillet. — Men det foreliggende Privatbrev giver dog Anledning til at antage, at Birkedommer Bang derved har givet det egentlige Stød til, at Udkastet begyndte at antage den Form, der blev Cirkulærets endelige. Han giver her direkte Udtryk for sin Forundring over, at Kancelliet ikke forbyder Bøndernes Forsamlinger og arresterer deres omrejsende Agitatorer.

Og det er paa Grundlag af Bangs Oplysninger i Brevet, at man maa formode, at Kancelliet udarbejder det nye Cirkulæreudkast, der er holdt i mere almene Vendinger, skal gælde for hele Landet og ikke specielt er rettet mod Rs. Sørensen.

Medens Kancelliet overvejer, hvad det skal gribe til, fortsætter »Almuevennen« og »Fædrelandet« sine Beretninger, dels om de Vilkaarligheder, som Bønderne og Husmændene er ude for fra Godsejernes Side, og dels om deres begyndende Rejsning fra den sociale Undertrykkelse. Den 13. Oktober indeholdt »Fædrelandet« en længere Artikel om det tidligere nævnte Optrin paa Frydendal, da samtlige Bønder og Husmænd indfandt sig for, som de i deres »egen i sin Enfold og Simpelhed meget charakteristiske Fremstilling af denne Sag«, selv skrev, »hos vort naadige Herskab, Hr. Kammerherre v. Deurs, at bede om Selvejendom«.

Aarsagen var, at van Deurs havde opsagt to Enker med deres »uopdragede« Børn samt en Husmand til Fraflytning af deres Lejehuse, skønt Godsets Bønder tilbød at ville betale Afgifterne for dem, hvis de ikke selv kunde udrede dem. Og »i den Anledning var vore Tanker stegne saa højt om Selvejendoms store Fortrin for Fæste, at vi ikke kunde undlade at henvende os til vort Herskab med vor underdanigste Bøn herom«.

Og van Deurs fremkom virkelig med Tilbud om at lade Fæstegaardene overgaa til Selveje, samt at give Lejehusmændene Fæste og fritage dem for Pligtarbejde mod en aarlig Erstatning af 10 Rd. for hver Ugedag. — Men »Fædrelandet« betegnede Forslagene som fabelagtige og uantagelige.

Kongen, Christian VIII, havde ogsaa set det paagældende Nummer af Bladet og sendte dette Reskript til Kancelliet:

> I Anledning af tvende Inserater i Bladet »Fædrelandet« No 2015 for Mandagen den 13. d. M. og adskillige dermed i Forbindelse staaende Rygter angaaende den Maade, hvorpaa flere Huusmænd og Fæstebønder i Holbeks Amt skulle have søgt at tiltvinge sig respective Fæste eller Selveiendom m. v. ville Vi allernaadigst have Vort Cancellie paalagt til Os allerunderdanigst at indberette, om Collegiet herom har modtaget nogen officiel Efterretning og eventualiteter, hvad der er foranstaltet eller endnu hensigtsmæssigen maatte være at foranstalte for at sikre Samfundet mod de betænkelige Følger som slige Demonstrationer kunne lede til.
>
> Befalende Eder Gud!
>
> Givet i Vor Residensstad Kjøbenhavn d. 17. Oktober 1845.
>
> Christian R.
>
> Til
> Vort Danske Cancellie.

Saa maatte Kancelliet til at tage rigtig fat. Man forhandlede om, hvordan Sagen nu skulde gribes an, efter at Kongen selv havde grebet ind, og Stemann tiltraadte Bangs Forslag om at lade Amtmanden over Holbæk Amt foretage en nøjagtig Undersøgelse af, hvad der virkelig var sket paa Frydendal og Aggersvold. — Men da det

vilde tage nogen Tid, mente Stemann, at man straks burde meddele Kongen, hvad der hidtil var foretaget, samt forelægge det allerede udarbejdede Udkast til et Cirkulære. Ørsted mente derimod, at man hellere skulde vente, til man havde Indberetningerne fra Holbæk, men bøjede sig dog og gik i Gang med efter de foreliggende Oplysninger at udarbejde et Svar til Kongen samt et nyt Cirkulæreudkast, samtidig med at man den 21. Oktober sendte en Forespørgsel til Holbæks Amtmand om de virkelige Forhold.

Og som Svar paa Reskriptet afgav Kancelliet den 29. Oktober en Forestilling til Kongen bilagt et nyt Cirkulæreudkast. Det var som nævnt udarbejdet af Ørsted, der lige til det sidste holdt paa, at en Forordning af saa indgribende Natur kun burde udstedes i Kongens eget Navn og kun være af foreløbig Karakter, indtil den kunde forelægges Stænderne i Overensstemmelse med Forfatningen, medens Stemann ikke var betænkelig ved de dybe Indgreb, da »man bør støtte Øvrigheden og ikke lade Agitatorerne fri Mark«, som han bemærkede. — Men Stemann var ogsaa paa det Tidspunkt over 80 Aar gammel og levede sikkert i en svunden Tids Aand.

Hvad Kongen har svaret paa denne Forestilling, ved man ikke nøjagtigt, men det fremgaar af Kancelliets Forhandlinger i de første Dage af November om en ny Forestilling og et nyt Cirkulæreudkast, at Kongen har henstillet, at der foretages visse Ændringer. Om denne Forestilling nogen Sinde er blevet afgivet, ved man heller ikke. Hidtil har man kun kendt selve Udkastet. I 1944 er der imidlertid i afdøde Kontorchef Cordt Traps efterladte Papirer fundet en den 5. November 1845 renskrevet og af alle Kancelliherrer behørigt underskrevet Forestilling til Kongen samt et Cirkulæreudkast, der bortset fra ganske enkelte uvæsentlige Ord paa det nøjeste svarer til selve det udstedte Cirkulære. — Kontorchef Trap har jo sikkert faaet overladt disse interessante Papirer fra sin Fader, J. P. Trap, Kabinetssekretær 1857—84, der i 1845 var Fuld-

mægtig i Kabinetssekretariatet og ofte i sine unge Aar ledsagede Christian VIII og Dronning Caroline Amalie paa deres Rejser, og som derfor stod Kongen nær.

Dette kunde tyde paa, at Kongen har faaet Kancelliets Forestilling forelagt og har godkendt Cirkulæreudkastet og derefter selv givet Ordre til Cirkulærets Udstedelse i den foreliggende Form. — Men desværre foreligger der ikke noget skriftligt herom, saa det kan kun blive en Hypotese.

Den 6. November sendte Amtmand Moltke, Holbæk, en foreløbig Redegørelse som Svar paa Kancelliets Forespørgsel af 21. Oktober. Den bestod i Erklæringer fra hans Herredsfogeder og Birkedommere, der imidlertid ikke ser ens paa Faren ved Bondebevægelsen.

Herredsfoged Gude er noget opskræmt over den agitatoriske Paavirkning fra Folkemødet paa Ulkestrup Mark og ønsker den Slags Møder forbudt; Birkedommer Bangs Erklæring svarer i det væsentlige til det foran citerede Privatbrev og er præget af stærk Harme over det skete, medens Justitsraad Lynge i Holbæk ser saa lyst paa den fremtidige Udvikling, at man ikke kan forstaa, at det er den samme Mand, der efter Cirkulærets Udstedelse blev en af dets mest energiske Haandhævere. Andre Erklæringer ser ogsaa ret lyst paa Forholdene, medens Amtmanden i sin Følgeskrivelse meddeler, at han ikke helt kan tiltræde Lynges Formening om Ubetydeligheden af Bondebevægelsen, idet han dog indrømmer, at den har »navnlig kun ytret sig paa saadanne Godser, hvor en mindre liberal Administration fra Ejerens Side maaske gav nogen Anledning dertil«.

Om denne Indberetning, der er sendt fra Holbæk den 6., kan være naaet København saa tidligt, at den har indvirket paa, at Cirkulæret blev udstedt den 8., er vel tvivlsomt. Selve Ordlyden kan den ikke have haft nogen Indflydelse paa, da det endelige Udkast forelaa klart affattet allerede den 5. —

Men den 8. November 1845 udstedtes altsaa

»Bondecirkulæret«

CIRCULAIRE

Cancelliet har bragt i Erfaring, hvorledes nogle Personer allerede i længere Tid have været virksomme for ad mange forskjellige Veie at bibringe Bondestanden saadanne aabenbart vrange Forestillinger om dens Retsforhold, som kunne føre til Utilfredshed og fremkalde Ønsker og Fordringer, der ikke kunne tilfredsstilles uden Krænkelse af uomtvistelige Eiendomsrettigheder og lovgyldige Contracter, altsaa ikke uden at ryste Grundvolden for enhver Borgers Velfærd og Sikkerhed. Man har hidtil overladt sig til det Haab, at disse Bestræbelser overalt vilde strande paa Bondestandens sunde Sans, dens Agtelse for lovlige Rettigheder, og dens Følelse af den glædelige Fremgang, som den, under retfærdige og for dens Vel omhyggelige Loves Medvirken, der har gjort i Velstand, Oplysning og borgerlig Selvstændighed, og som den yderligere kunde haabe under en rolig Udvikling af Forholdene, hvilken Lovgivningen og Regeringen ikke vil undlade fremdeles, som hidtil, at fremme. Det har imidlertid paa sine Steder viist sig, at flere Medlemmer af Bondestanden havde ladet sig skuffe af falske Forestillinger, og derved forlede til at tage Deel i de uretfærdige Fordringer, som støtte sig til samme. *Der haves saaledes Exempler paa, at Bønderne paa nogle Godser have, efter foregaaende Aftale, der endog lagde Baand paa den Enkeltes Frihed, indfundet sig hos vedkommende Godseier i Masse, for derved at give deres Begjeringer om Forandringer i deres Retsforhold større Eftertryk; ligesom og paa enkelte Godser samtlige Huusmænd af slette Raadgivere have ladet sig forføre til at udeblive fra det dem paaliggende Arbejde.*

Cancelliet paatvivler ikke, at forstandige og veltænkende Mænd ville ved passende Lejlighed oplyse Bondestanden om det Grundløse i hine Forestillinger, og det Fordærvelige i at lade sig lede af dem, der søge at bearbejde den i en dertil svarende Retning. I Særdeleshed gjør Man Regning paa, at Sogneforstanderne ville benytte deres Indflydelse paa deres Medborgere af Bondestanden i dette Øiemed. Men Collegiet finder sig tillige forpligtet til herved at opfordre Øvrigheden til i fornødent Tilfælde at benytte Lovene og den Samme betroede Myndighed til at hemme foranførte Uvæsen. I Særdeleshed bør den holde et vaagent Øie med de Personer, der reise omkring for ved

forvanskede Forestillinger af Bondestandens Retsforhold at opægge denne Stand til Begjeringer, der gaae ud paa Indgreb i velerhvervede Rettigheder, *og underkaste saadanne Personers Adfærd i dennes hele Sammenhæng en nøiagtig Undersøgelse, samt lade dem anholde og tiltale*, saaledes som deres Forholds Beskaffenhed i Overensstemmelse med Lov og Anordninger hjemler. Og da det har viist sig, at saadanne Bestræbelser fornemmelig have været virksomme gjennem talrige Forsamlinger, hvilke i Almindelighed have været forberørte omreisende Personer, *saa bør herefter ingen Forsamling, der gaaer ud paa at forhandle de tidtommeldte Forhold, finde Sted, med mindre den forhen betimelig er anmeldt for Politiemesteren, og dennes Tilladelse dertil erhvervet.* Denne Tilladelse bør ikkun meddeles, hvor det efter det opgivne Formaals Beskaffenhed og med Hensyn til de Personer, som skulle tage Del i Forsamlingen, kan ventes, at den vil gaa ud paa en rolig og sindig Overveielse af fælles Anliggender. *Men i intet Tilfælde bør Nogen, der ikke hører til samme Sognedistrikt, stedes til at tage Deel i Forsamlingen.* Naar en saadan tillades, haver Politiemesteren at vaage over, at Ingen, der som meldt dertil er uberettiget, indfinder sig i Samme, og at der iøvrigt intet forhandles, der er i Strid med den ovennævnte Forudsætning, hvorunder Tilladelsen er givet. Saafremt der forefalder noget Saadant, har han at forhindre Fortsættelsen heraf, *eller i fornødent Fald aldeles opløse Forsamlingen.* Saafremt nogen Forsamling af forbehørte Slags holdes uden Politiemesterens Tilladelse, eller til anden Tid end af denne Embedsmand tilstedt, eller der iøvrigt maatte vises Ulydighed mod Politiemesterens i foranførte Henseender givne Befalinger, eller noget andet Lovstridigt eller Utilbørligt maatte begaaes, blive de Skyldige at drage til Ansvar.

Idet Cancelliet tilstiller Hr. ..... trykte Exemplarer af nærværende Circulaire-Skrivelse, maa Man tjenligst have Dem anmodet om at tilstille hver Politiemester, hver Sognepræst og ethvert Sogneforstanderskab i det Dem betroede Amt eet Exemplar, ligesom Circulairet og ved Læsning til Sognestævne bør bringes til almindelig Kundskab. Saa bliver der og endvidere gjennem Politiemesteren at meddele hver Sognefoged et Exemplar, ved hvis Overlevering denne bliver at tilholde at føre fornødent Tilsyn med, at Intet derimod foretages, og hvormed Politiemesteren haver at forbinde den

yderligere Veiledning for Sognefogeden, som han maatte agte fornøden.

Da der, som Følge af det Foranførte, ikke kan finde nogen Forsamling af den omhandlede Slags Sted i Kjøbstæderne, saa vil dette blive at paasee af Politiemesteren i Kjøbstæderne ligesom og de have at bringe Corkulairet til almindelig Kundskab sammesteds.

Cancelliet tvivler ikke paa, at Hr. ..... vil lade det være Dem magtpaaliggende, at det Foreskrevne med Alvor og Kraft bliver overholdt i det Dem betroede Amt, og skulde noget derimod stridende Foretagende vise sig, udbeder Man sig, at De derom, saavelsom de i den Anledning trufne Foranstaltninger uden Ophold meddeler Cancelliet oplysende Underretning.

Det Kongelige Danske Cancellie, den 8.de November 1845.

STEMANN.
ØRSTED.

Lange. Bentzen. Holm.

Cirkulæret f o r b ø d saaledes hele den danske Bondestand

at afholde nogen Forsamling paa Landet for at drøfte dens egne Retsforhold uden Politimesterens særlige Tilladelse i hvert enkelt Tilfælde, en Tilladelse, der udelukkende beroede paa hans eget Skøn om det opgivne Formaals og de deltagende Personers Berettigelse, og uden Politimesterens personlige Tilstedeværelse og Tilsyn

at deltage i nogen saadan Forsamling uden for Hjemsognet og

at afholde nogen Forsamling i Købstæderne.

Det var drastiske Forholdsregler, som Bønderne ikke havde ventet. Man harmedes over de dybe Indgreb i de faa personlige Rettigheder og følte, at de var uretfærdige, da man altid samvittighedsfuldt havde søgt at holde sig inden for Lovlighedens Grænser, medens tjenstivrige Embedsmænd forgæves havde spejdet efter en eller anden lille

Ulovlighed. — Amtmand Neergaard havde saaledes selv fortalt i Stænderforsamlingen, hvorledes han havde gjort sig al Flid for at udfinde nogen juridisk Grund til at anlægge Sag imod Bevægelsens første Agitator, Peder Hansen, men forgæves.

»Almuevennen« skrev i sin ledende Artikel for 19./11. 1845 i Anledning af Cirkulæret bl. a.:

»Den Paastand, at det ikke var Bondestandens egne Ønsker og Meninger, der udtaltes i dens Andragender, er en Usandhed, men hvorledes skulde Bondestanden godtgøre for Regeringen, at den er det? Ved nye Andragender? Vilde man ikke have sagt det samme om dem som om de forrige?

Da var det, at Bønderne besluttede paa enkelte Steder at gaa personlig til Godsernes Ejere og der mundtlig gentage de samme Ønsker og Anskuelser, som de skriftligt havde udtalt i Andragenderne.

Men nu paastod Herremændene, at ogsaa dette var bevirket ved et Par omrejsende Mænds Forførelser; de tog ikke i Betænkning at udtale den urimelige Beskyldning mod vor Bondestand, at et Par fattige og uanselige Mænd skulde kunne lede og styre den og formaa den til uretfærdige og lovstridige Handlinger; og Kancelliet tog ikke i Betænkning at tro dette og paa Grund deraf at krænke hele den danske Bondestand ved for denne at indskrænke en af Statsborgernes vigtigste, helligste og uundværligste Rettigheder ved det meddelte Cirkulære.

De blodige Borgerkampe som alle andre Landes Historie kan opvise saa mange af, er i Aarhundreder ukendte paa Danmarks Sletter, og selv saa store og indgribende Omvæltninger som Reformationens Indførelse 1536, Suverænitetens Indførelse 1660 og Stavnsbaandets Løsning 1788 gik jo igennem uden at koste een Draabe Blod; hvorfor skulde Regeringen da nu mistvivle om en fredelig Løsning af den opstaaede Kamp med Aandens Vaaben?

Hvorfor skulde Kancelliet gøre den store Ulighed mellem de kæmpendes Evner og Dygtighed større ved at vriste et Værge af Haanden paa Bondestanden, som den endnu ikke har misbrugt?«

Var Cirkulæret ulovligt?

Det er vel mest sandsynligt, at Cirkulæret ifølge Forfatningen formelt var ganske ulovligt. De dybe Indgreb i

Bondestandens personlige Rettigheder, som det havde til Hensigt at bevirke, maatte forudsætte, at det for at være lovligt skulde udstedes i Overensstemmelse med »Kgl. Anordning af 28./5. 1831 ang. Provinsial Stænders Indførelse«, hvor der under Pkt. 4 udtrykkelig staar:

> »Forinden K o n g e n udgiver n o g e n L o v, der har Forandring i Undersaatternes p e r s o n l i g e R e t t i g h e d e r til Genstand, vil han lade U d k a s t e t til en saadan Lov forelægge for begge Stænders Forsamlinger«.

Og saadanne vidtgaaende »Forandringer i Undersaatternes personlige Rettigheder«, som Fratagelsen af Bøndernes naturlige Tale- og Forsamlingsfrihed var, maatte man efter Pkt. 4 selvfølgelig forudsætte kun skete efter e n v i r k e l i g L o v og ikke efter et almindeligt Kancelli-C i r k u l æ r e. Udstedelsen burde have været en Lovgivningsakt, og d e t laa uden for Kancelliets Kompetence. Lovgivningen tilkom alene Kongen, der tilmed ifølge Forfatningen først skulde modtage Stændernes Betænkning.

I hvert Fald maatte det — da det ikke var tidsbestemt eller paa anden Maade angav at være provisorisk — være en klar Overtrædelse af »Kgl. Forordning af 11./1. 1791«, hvor det under 4 f hedder:

> I øvrigt, ligesom Kongen aldeles ikke mistænker Hans Undersaatter af Bondestanden for at være tilbøielige til Uroeligheder, saa vil Han ei heller, at det skal ansees som Opløb eller *nogen lovstridig Handling*, at Byernes eller Sognets Beboere sammentræde for sindigen og fredeligen at overlægge og tage Beslutninger om Ting som høre til at befordre *fælles Tarv*.

Og det var jo netop dette, man havde gjort.

Ørsted, vel den mest fremragende Jurist, Danmark har fostret, viste da ogsaa ved sine Betænkeligheder ved at gaa med til at lade Cirkulæret udstede i Kancelliets Navn, at han ikke fandt det formelt rigtigt at gøre det, og

han ønskede, at Kongen udstedte en foreløbig Lov, der kunde være gældende, indtil Stænderne kunde træde sammen og afgive deres Betænkning i Overensstemmelse med Forfatningen.

Men da Kongen imidlertid i sit Reskript af 17./10. giver Udtryk for Ønsket om, at der foretages noget imod Bondebevægelsen, og da meget taler for, at han selv har givet direkte Ordre til Cirkulærets Udstedelse, maa man antage, at det reelt var lovligt. Kongens Enevælde eksisterede stadig, selv om de raadgivende Stænderforsamlinger var indført, og naar han gav Ordre til Udstedelsen og derved udtrykte sin Vilje med Hensyn til de Forholdsregler, der skulde træffes, saa maa man huske, at K o n g e n s V i l j e v a r L a n d e t s L o v.

F o r m e l t var Cirkulæret sikkert u l o v l i g t, men da det gav Udtryk for Kongens Vilje, var det utvivlsomt r e e l t l o v l i g t.

Om det saa var klogt at udstede det, ja, det er en anden Sag.

Kritikken.

Der bølgede straks en Storm af Harme gennem de fleste af Landets Blade — kun et Par privilegerede københavnske var ikke med. — »Frederiksborg Amts Tidende« kunde ikke dy sig for at skrive:

»Hvad i og for sig er ulovligt bliver ikke lovligt, fordi flere forener sig om at øve det — det vide vi alle — men at det, som i sig selv er lovligt, bliver ulovligt, fordi en Forening gør det — det vide vi ikke alle!«

Og den 21./11. bragte »Dansk Folkeblad« en stor Artikel under Overskriften »Kan en Regering overtræde Lovene?«, hvori det udvikledes, at det vilde føre til Revolution, naar Regeringen selv overtraadte Lovene, medens »Fædrelandet« bl. a. skrev om, hvorledes der ikke var konstateret Lovovertrædelser af nogen Art, der kunde begrunde Cirkulærets Fremkomst, og fortsatte:

»Men sæt nu endog at alle de virkelige Forudsætninger havde været ganske anderledes, end de virkelig er, sæt f. Eks. at det i Holbæk Amt, hvortil Bevægelsen egentlig indskrænker sig, ikke var blevet ved mulig urigtige Formeninger, men at der var begaaet Lovovertrædelse paa Lovovertrædelse, saa at Fængslerne bugnede under de arresteredes Mængde, og Domstolene sukkede under Retssagernes Overmaal — sæt altsaa at virkelig alt dette var til Stede i faretruende Skikkelse, sæt altsaa at her var indtraadt et af disse sørgelige, altid sjældne, i Danmark næsten uhørte »Nødstilfælde«, hvori overordentlige Omstændigheder krævede overordentlige Forholdsregler; saa vilde vist nok Nødvendigheden af særlige Politiforanstaltninger være given, men dog aldrig berettige til andet end til virkelig Politiforanstaltninger; det er efter alle Tiders og alle Landes Retsteori og Retspraksis, efter sund Fornuft og skreven Lov, efter Samfundsordenens Medfør og det almene Vels Krav, Forskrifter, hvis Gyldighed var indskrænket til Tid og Sted.

Havde det danske Kancelli's Cirkulære altsaa indeholdt en Standsning i de almindelige borgerlige Rettigheder f. Eks. for Holbæk Amt og for et Tidsrum af f. Eks. 3 Mdr., da vilde der blandt alle fornuftige Mennesker sikkert ikke have været delte Meninger om, at Kancelliet havde set Farer, hvor der ingen var, at det havde betragtet som Nødstilfælde, hvad der kun var den lovlige Ytring af den naturlige Trang, at det havde forvekslet Livets Bevægelser med truende Ufred — ja, da maatte det staa til Ansvar for Stænderne og Pressen, for Kongen og Folket, og fremfor alt *for Historiens Domstol* — men da vilde Cirkulærets Bestemmelser dog endnu staa indenfor dets lovlige Grænser«.

Bønderne følte, at de ikke rigtig kunde have Tillid til Ørsteds Ord i Stænderforsamlingen:

> Jeg tør forsikre, at der paa Tronen findes den største Omhu for Bondens Ret, den største Interesse for at befordre dens Udvikling.

Man syntes tværtimod, at Retten brutalt var blevet knægtet.

Og Ørsted selv foretog da ogsaa det højst usædvanlige Skridt i »Ny Kollegialtidende« for 22./11. 1845 at

rykke ud med et længere (16 Sider) Forsvar for Cirkulæret, som han betegnede som et Forsøg paa »at hemme de fordærvelige Bevægelser i Bondestanden«.

Dette Nummer af »Ny Kollegialtidende« blev for øvrigt ved et Marked i Holbæk af Herredsfogeden uddelt som Modgift mod Grønnebjerggaard-Kaptajnen, cand. theol. N. F. Jespersens Uddeling af »Fædrelandet«s Kritik af Cirkulæret[8]). Senere sendte Amtmanden Eksemplarer af det paagældende Nummer af »Ny Kollegialtidende« til Sogneforstanderskabene til gratis Uddeling, medens det blev helt forbudt at læse »Fædrelandet«s Kritik. Forsvaret var for øvrigt en Polemik mod denne Kritik.

Om Kritikken af, at Cirkulæret ikke var stedsbegrænset til Holbæk Amt, skrev Ørsted:

> Det er af tilfældige Aarsager, at disse Bevægelser har haft særlig Fremgang i et enkelt Amt, der efter de naturlige Forhold aldeles ikke frembyder bedre Jordbund for slig Agitation end andre Dele af Riget.
>
> Men Agitationen har ogsaa i den senere Tid fundet Vej til andre Amter, og det kan ikke være tvivlsomt, at den, hvis den blot trængtes tilbage i et enkelt Amt, vilde vise sig desto virksommere andetsteds, ligesom ogsaa hint Amts Bønder vilde strømme til de Steder, hvor den Frihed herskede, som de ikke kunde finde hjemme hos sig selv.« Videre skriver Ørsted om, »at Bønderne jo har søgt at give deres Fordringer Vægt ved at antyde den fysiske Magt, hvoraf de var i Besiddelse.«

I et Par Artikler gaar »Dansk Folkeblad« meget udførligt ind paa Ørsteds Forsvar og skriver om det sidste Spørgsmaal:

> I 1844 gaar Bondebevægelsen ud paa, at Fæstebesiddelserne ved en Lovbestemmelse skulde gaa over til Selvejendom, og det er naturligt, at den, efter at være blevet afvist af saavel Regering som Stænderne, i 1845 begynder at tage en anden Retning, idet den da gaar ud paa dels at stifte Foreninger til at købe og udstykke Herregaarde og dels at faa Fæsteforholdene forandret ved frivillige Overenskomster.

---

8) Se Brevveksling herom i J. P. Jensens Artikel »Fra Bøndernes første Kampaar« i »Fra Holbæk Amt« 1912 Side 70—71.

Bønderne i Holbæk Amt har anerkendt, at de, saaledes som Forholdene nu er, bedst kunde blive fra Fæstere til Selvejere ved private Overenskomster med Herremændene, og har henvendt sig til disse, forespurgt, hvilke Fordringer de gjorde, og har indledet Forhandlinger med dem — som Regeringen selv har opfordret til.

Og naar Ørsted henviser til gennem Stænderne at klage over Cirkulæret, skriver »Dansk Folkeblad«:

Det forekommer os ikke, at en Krænkelse af en Persons Rettigheder ophører at være en Krænkelse, fordi Personen har det i sin Magt at klage over Krænkelsen.

Ørsted slutter sit Forsvar saaledes:

Saafremt Associationsfriheden her i Landet skulde blive underkastet varige og for Folkets Udvikling hæmmende Indskrænkninger, saa ligger *Skylden* ene og alene hos dem, som har fremkaldt de grove Misbrug af denne Frihed, som det er blevet Regeringens Pligt at standse.

Hertil svarede »Københavnerposten«, at Forbudet kun vilde føre til, at de, imod hvem det blev rettet, fik en klarere Bevidsthed om deres Stilling, fremskyndedes til en mere afgørende Modstand og til Anvendelsen af skarpere og bestemtere Midler, uden Hensyn til, o m d e v a r l o v l i g e e l l e r i k k e, og S k y l d e n herfor blev altsaa deres, d e r b e t o g d e m d e t l o v l i g e M i d d e l.

Men Cirkulæret var altsaa udfærdiget — nu kom det an paa, hvor strengt Myndighederne vilde f o r t o l k e det.

Af Retfærdighedshensyn over for disse Autoriteter maa det her bemærkes, at Beretningerne om, hvorledes det blev haandhævet, har man hovedsagelig i de Dag- og Ugeblade, der var fyldt af Harme over dets Udstedelse, og derfor k a n de have faaet et tendentiøst Præg; en lille Fjer k a n jo i en Avis tegnes, saa den kommer til at ligne fem Høns.

Paa den anden Side maa det ogsaa siges, at netop Oppositionspressen i den Tid under Censurens og Beslaglæggelsens knugende Tvang var nødt til at være forholdsvis forsigtig, saaledes at dens Beretninger og Kommenta-

rer maaske fortjener mere Opmærksomhed, end de vilde have gjort under friere Forhold.

Haandhævelsen[9]).

I Cirkulæret blev det paalagt Amtmændene med Alvor og Kraft at sørge for, at det blev nøje overholdt. — Og Justitsraad Lynge i Holbæk videresendte Cirkulæret til sine Sognefogeder bilagt en Skrivelse fra ham selv[10]), hvori han gav dem strengt Paalæg om at paase, at det virkelig blev overholdt i alle Forhold, og meddelte, at de i fornødent Fald skulde skride til Anholdelser.

Det blev en Trængselstid, der nu kom for Holbæk Amts Bønder, selv om de ikke hidtil var for godt vante. — Som »Almuevennen« bemærkede:

> I Holbæk Amt er Bønderne i lang Tid vante til at komme i Forhør ved den mindste Anledning, saa der er man ikke længere saa ømskindet i saa Henseende; ja, man bliver der ej engang synderlig bange for en Dommers mindre velvalgte Titulaturer (Fæ, Kvæg, Klods) eller hans mindre vel motiverede Trusler med Vand og Brød; men imidlertid er det vistnok meget besværligt for mange Husmænd at jage 2—3 Mil i Forhør uden at have foretaget sig det mindste ulovligt.

Forhør og Bøder kom nu til at høre til Dagens Orden. Fra Odsherred klagedes der over, at Herredsfogeden i Nykøbing bestandig holdt sit Herred paa Rejser, idet den ene Halvdel af Fæstebønderne stadig maatte til Nykøbing for at forklare, om den anden havde holdt Forsamlinger, og omvendt. — Men Bønderne holdt her deres Forsamlinger nogenlunde som hidtil, uden at det nogen Sinde lykkedes Herredsfogeden at gribe dem paa fersk Gerning. En medvirkende Aarsag hertil var vel ogsaa, at Sognefogederne, som lokalt skulde haandhæve Cirkulæret, selv var Bønder; enkelte ihærdige Sognefogeder fandtes dog ogsaa.

---

9) Se ogsaa herom i J. P. Jensens Artikel »Kundby Bønder« i »Fra Holbæk Amt« 1913 Side 46—52.

10) Citeret i »Fra Holbæk Amt« 1913 Side 47.

Vilkaarligheder fandt ogsaa Sted. Saaledes indfandt Justitsraad Lynge sig paa et Møde, der afholdtes i Svinninge for Stiftelse af en Brandassuranceforening, og forbød drastisk dets Afholdelse, medens Amtmanden nogen Tid efter gav Tilladelse til at afholde et nyt Møde med samme Formaal.

Justitsraad Lynge var for øvrigt overordentlig ihærdig. En Gang indkaldte han nogle Bønder og forbød dem »baade for sig selv og andre« at læse de Eksemplarer af »Fædrelandet«, der indeholdt Kritik af Cirkulæret, et Forbud, der laa ganske uden for baade Cirkulærets og specielt hans egen Kompetence, saa meget mere som Artiklerne havde passeret den strenge københavnske Censur.

Forbudet bevirkede naturligvis, at »Fædrelandet« nu blev læst mere end nogen Sinde før i Merløse-Tuse Herreder, og Bladet selv udtrykte Ønsket om, at alle Landets Politimestre vilde følge Lynges Eksempel, »idet det med Hensyn til Bladets og Læsekredsens Udbredelse ikke kunde ønske noget mere hensigtsmæssigt Skridt foretaget«.

I Haandhævelsen af »Bondecirkulæret« gik man ogsaa saa vidt, at man forbød G l e e r u p at holde Foredrag i »Den borgerlige Læseforening« i København over Emnet »Bondebevægelserne, deres Grunde og Betydning«, selv om der ikke fandtes en eneste Bonde som Medlem af Foreningen.

Andre Forsamlinger var man imidlertid ikke saa meget ude efter. — Husmand Ole Larsen, Ondløse, skriver herom ironisk i en Oplysning til Politimyndighederne:

> Kancelli-Cirkulæret forbyder jo baade Gaardmænd og Husmænd at samles for at tale om Retsforholdene imellem Godsejerne og Bønderne, og derfor beder jeg om Tilladelse til at give mine Oplysninger om, at der holdes mange og store Forsamlinger hver Dag — fra hvilke jeg tror, Talen og Forhandlingerne om disse Forhold har deres største og væsentligste Udspring, og dog har jeg ikke hørt, at disse Forsamlinger forbydes hverken af Cirkulæret eller Politiet.
>
> Jeg mener Hoveriforsamlingerne. Det Gods, hvor jeg er,

kaldes Kongsdal, og vi er der 7—8 hver Dag til Hove, foruden Daglejerne; paa de større Godser kan der være fra 12—16 om Dagen, ja, undertiden en hel Snes, og hen i Sommeren, naar de kommer med, der skal høste Lodder, og de, der skal gøre Høstdage, saa kan der vel blive 50 i en Hob, og det er jo dog en stor Forsamling. — Og at der da mange Gange tales frem og tilbage i disse Forsamlinger om Retsforholdene imellem Godsejer og Bonde, det er fuldkommen vist og sandt; og vi har jo et stort Bevis derpaa fra forrige Høst, da man paa Aggersvold og Frydendal Godser blev enige om at gaa til Herskaberne for at bede om Selvejendom.

Disse Forsamlinger er store og hverdags Forsamlinger; de begynder om Mandagen og vedvarer Ugen igennem, de begynder ved Aarets Begyndelse og vedvarer til dets Ende, Aar ud og Aar ind, uafladelig.

Jeg mener derfor, at der er god Grund for Politiet til at forbyde Forsamlingerne; thi er der nogen Grund for Politiet til at forbyde Bondestanden at samles om det, den helst taler om, da er Hoveriforsamlingerne dem, der først bør forbydes.

For øvrigt advaredes der imod at indgive Anmodninger om Tilladelse til Afholdelse af Møder, der ikke skulde omhandle Bøndernes Retsforhold til Godsejerne, og man opfordredes til, saafremt saadanne Møder skulde blive opløst, da kraftigt at protestere paa rette Sted; men — skrev »Almuevennen« — »man opgiver ligefrem sin Ret til at klage, naar man først selv beder om Tilladelse; thi ved at bede erkender man jo, at den, man beder, har Ret til at nægte, hvad man beder om«.

Det samme mente Lærer G l e e r u p, hvilket bevirkede, at der om Foraaret 1846 fandt en dramatisk Begivenhed Sted i Holbæk[11]). Den 25. Marts indbød Gleerup Landkommunalforeningens Medlemmer til et Møde den 14. April. — Paa Mødet skulde der ikke — ifølge den til Politimesteren, Borgmester Petersen, forskriftsmæssigt indgivne Anmeldelse (ikke Anmodning) forhandles noget, der ifølge Kancelli-Cirkulæret ikke var tilladt.

11) Om »Borgerkrigen i Holbæk« se i øvrigt Alb. Thomsen: »Holbæk Købstads Historie« II Side 611—12.

Politimesteren nedlagde imidlertid Forbud mod Mødets Afholdelse, et Forbud som Gleerup nægtede at respektere; han bestemte sig for at lade det komme dertil, at Politimesteren opløste Forsamlingen med M a g t.

Da Gleerup paa Mødedagen ankom til Holbæk, saa han, at Byens Borgerkorps var kaldt under Vaaben, og selv blev han straks kaldt til Forhør, hvor han opfordredes til at aflyse Mødet, hvad han imidlertid ikke vilde. Sammen med Gleerup begav Politimesteren sig derefter til Mødet, hvor han nedlagde Forbud mod dets Afholdelse, og hvor Gleerup derefter opfordrede til under Protest at v i g e f o r M a g t e n.

I Protesten til Kongen hed det bl. a.: »Vi skriver denne Klage, omgivet af Byens bevæbnede Borgere — som er kaldt under Vaaben for det paatænkte Mødes Skyld — det er Krigstilstand i Fredstid, ja, det er efter vor Formening en lovløs Tilstand«. Et Møde samme Dag i Brandforsikringsforeningen blev dog tilladt, og om Aftenen afholdtes der en Fællesspisning, men herunder blev det endog forbudt at omtale selve Cirkulæret. — Holbæks samlede Politivagt[12]) med Borgmesteren i Spidsen overværede Spisningen — men blev ikke indbudt til at tage Del i Maaltidet.

Politimesteren skrev senere en Indberetning til Kancelliet om Dagens Begivenheder, hvori han bl. a. gav følgende Skildring af en Tale af Gleerup:

»Mine Herrer! Jeg vil endnu i Slutningen udbringe en Skaal, naar I ville love mig iforvejen, at I ville raabe Hurra« (hvilke sidste Ord fremførtes med dæmpet Stemme) »en Skaal for Holbeks Politimester for den Humanitet han har vist i Dag, idet han paa en rørende Maade har lagt sine Følelser for Udøvelsen af sin Embedspligt for Dagen og af soleklar Naade tilladt vor Brandforsikringsforening at samles« (en tilstedeværende raabte ivrigt op under Latter: jeg vil nok raabe Hurra;

[12]) »Fædrelandet« angav d. 21./4. 1846 Antallet til 19½ Mand; i Politimesterens Indberetning oplyses, at den foruden Politimesteren selv bestod af hans Fuldmægtig og 4 Politibetjente.

Andre: jeg vil ikke) »ja, nu hører jeg, at I ikke vil raabe Hurra, ja, saa vil jeg ikke udbringe Skaalen« (herefter Latter og mange Raab: nej, jeg vil ikke) »ja, saa vil jeg lade være«; hvilken Tale af Gleerup blev fremført paa en ironisk Maade, som aldeles tydelig havde til Hensigt at gøre Politimesteren latterlig for de tilstedeværende.«

Men det forklaredes i Indberetningen, »at det ikke var muligt i Erindringen at opbevare det bogstavelige Indhold af den Mængde Taler, som bleve holdte«, saa det kunde godt være, at Ordene var faldet noget anderledes. Aarsagen til, at der ikke blev grebet ind over for Gleerup, var at »undgaa den Anledning, Gleerups Arrestation efter Bøndernes Stemning mulig vilde have givet dem til at begaa Excesser«.

Senere maatte Gleerup aflevere en Fortegnelse over Landkommunalforeningens Medlemmer til Amtmanden.

En Følge af Cirkulæret var det ogsaa, at Bønderne begyndte en økonomisk Sanktionspolitik mod Godsejerne. Det gik især ud over Holbæk Amts Sparekasse, i Spidsen for hvilken flere af Egnens største Godsejere stod.

Bønderne var af den Opfattelse, at det var ved Hjælp af de Penge, de indsatte i Sparekassen og som igen blev udlaant til Godsejerne, at disse kunde købe det ene Gods efter det andet. Og derfor begyndte de at trække deres Penge ud.

Ved et Komitémøde maatte Bestyrelsen som Følge heraf udbetale over 25.000 Rbd., medens der kun blev indsat 400 Rbd., og ved et andet Møde var der opsagt 30.000 Rbd. — Det generede naturligvis Sparekassen i høj Grad, da det derved blev nødvendigt for den selv at opsige sine udestaaende Penge. Det var endog en Overgang paa Tale helt at ophæve Sparekassen, hvis ikke den oprørske Bevægelse blandt Bønderne standsede; men dette animerede selvfølgelig kun Bønderne til i endnu højere Grad at opsige deres Penge.

Mødet paa Skydebanen.

Mange Andragender om Cirkulærets Ophævelse blev naturligvis indsendt.

En Deputation til Kongen med en med 9324 Underskrifter forsynet Adresse, der gik ud paa Ønsket om Indførelsen af almindelig Værnepligt, ensartet Hartkornsbeskatning, Selvejendoms Fremme m. v., ønskede ogsaa at anmode om Ophævelse af Cirkulæret.

Den 24./11. 1845 blev Deputationen imidlertid nægtet Audiens hos Kongen og henvist til Kabinetssekretæren, Tillisch, med hvem man i to Timer indgaaende diskuterede Spørgsmaalene. Tillisch fraraadede indstændigt Bønderne at gaa ind i Politik og opfordrede dem til stille og roligt at gaa hjem og hver passe sin landlige Bedrift.

Men naar Kongen ikke vilde modtage Deputationen, saa vilde Københavnerne. Den var blevet indbudt til et Festmaaltid paa Skydebanen i København den 25. November.

Og det blev Byens Møde med Landet.

Kongens Afslag gjorde Mødet betydningsfuldt, og Politidirektør Brædstrups ihærdige Anstrengelser for at forhindre det gjorde dets Betydning indlysende for alle.

Ved Bordet blev der talt af bl. a. Etatsraad Povelsen, Prokurator Balth. Christensen, Fæstegaardsmand Ole Jensen, Stifts Bjergby, Højesteretsadvokat Orla Lehmann, Kaptajn Tscherning, Sønderjyden Laurids Skau og den afskedigede Lærer A. Gleerup, Udby.

G l e e r u p s Tale var meget ildfuld og greb Tilhørerne ved sin aandelige Kraft. Det er blevet skildret[13]), hvorledes der blev Ro, da den lille spinkle Mand rejste sig, denne ukendte Mand med de fine aandrige Træk, med den beskedne, men rolige og faste Holdning. Og hvorledes der blev lydløs Ro, saa man kunde høre en Fjer falde til Gulvet, da han hævede sin forunderlige baade vindende og

[13]) »Ill. Tidende« 1865 — Nr. 302.

og indtrængende sølvklare Stemme. — Det var, som vilde man læse Ordene af Læberne:

»Dersom Begivenhederne gaar i Kredsløb«, sagde han bl. a., »da har Bondestanden gennemløbet den ene Halvdel af Cirklen fra oven og nedad, fra den højeste borgerlige Anseelse til den dybeste borgerlige Fornedrelse; nu staar det tilbage for Bonden at gennemløbe den anden Halvdel, fra neden og opad, at genvinde og generobre sit Navn i dets oprindelige Betydning. Og han vil det, mine Herrer, thi her begynder at ytre sig betydelige Tegn paa, at — *nu kommer Bonden*, at vi igen vil faa Bondesproget at høre og Bondevillien at fornemme. Ikke, som om jeg vilde prædike, eller blot ønske et Bondevælde — nej — ligesaa lidt et Bondevælde som et Adelsvælde, ligesaa lidt et Bureaukrati som et Hierarki, — *ingen Stand under den anden, ingen Stand over den anden*, alle ved Siden af hinanden og *Loven over alle*[14]). Men for at dette kan ske, er det godt at Bonden kommer.

Bondebevægelserne og det vaagnende Liv i Bondestanden er en Strøm, dyb i sin Grund, og derfor kraftig i sin Bevægelse og i sit Løb, men med en uendelig Rigdom i sit Skød; en Strøm, som vel undertiden bruser, naar den støder paa alt for store Sten, men som aldrig vil bryde ind oversvømmende og ødelæggende, naar man kun ikke unaturlig vil inddæmme den, men i Tusinde Retninger vil sno sig igennem alle Fædrelandets Egne, vandende, frugtbargørende og velsignelsesrig. Lad derfor kun Bonden komme rustet til Kamp og Strid. Men hans Sværd skal være hans gode, retfærdige og uafviselige Fordringer paa borgerlig Lighed; hans Skjold skal være Lovmæssigheden af hans Kamp og den Maade, hvorpaa Kampen føres, og hans Fodfæste og Kampplads skal være Lovens Enemærker og Lovens Grænser, og ikke en Tomme derud over. Og naar jeg ser os forsamlede her i dette Øjeblik og i denne Anledning, da staar det klart for mig, at Bonden kommer, og at han ikke kommer forgæves; thi naar jeg ser Bønder fra alle Landets Provinser, samlede i eet Ærinde, til een Gerning, fremføre eet Ønske, udtale endelig een Villie, da staar de gamle Dage for mig, da danske Bønder endrægtigt samlede sig for at bygge Danmark et Dannevirke; og da forvisses jeg om, at Bonden

14) Det fremhævede er Indskriften paa en Mindesten, der den 6./10. 1909 paa Hundredaarsdagen for Gleerups Fødsel blev rejst i Høng.

endnu en Gang vil komme og bygge et Dannevirke midt iblandt os, et Dannevirke med indre og ydre Vold.

Og naar jeg dernæst her ved dette festlige Møde ser Bonden ved Siden af, Arm til Arm med Mænd af alle Stænder, da forvisses jeg om, at Bonden ikke kommer forgæves, men at han vil blive modtaget med Haandsrækning og Velkommen«. Gleerup sluttede: »Mine Herrer! jeg anmoder Dem om at byde den unge, den nyfødte Bondestand et Velkommen; jeg indbyder Dem til at tømme et Glas for, at det, til Held for Bondestanden og til Velsignelse for Fædrelandet, bestandig tydeligere maa mærkes og fornemmes: Nu kommer Bonden!«

I denne kraftfulde Tale angav Gleerup den Retningslinie, som han ønskede skulde være den store Linie i Bondens Indsats i dansk Politik — at alle Samfundsklasser maatte stilles lige — , og den blev hans egen egentlige Indtræden i Politik. —

Dagen efter Mødet modtog Kongen et af Deputationens Medlemmer, Mads Lund fra Vejle, og samme Dag udsendtes en Redegørelse for Forhandlingerne, hvis Konklusion var, at Kongen gerne vilde gøre alt for Bondestandens Bedste — men i øvrigt ikke gav noget Haab for Opfyldelsen af det ansøgte.

Ophævelsen.

Som yderligere Svar paa Kancelliets Forespørgsel af 21./10. 1845 om de Begivenheder i Holbæk Amt, der gav Anledning til Kongens Reskript, sendte Amtmand Moltke den 29./1. 1846 et meget udførligt Forhørsmateriale til Belysning af, hvad der virkelig havde fundet Sted i Merløse-Tudse Herreder. — Det fremgaar af Forhørsprotokollen, at der ikke var foregaaet noget, der var direkte faretruende, selv om der var forefaldet uheldige Episoder, som de skyldige nu vilde blive draget til Ansvar for.

Og den 6. April sendte Amtmanden sin endelige Indberetning med Forhørsudskrift fra Birkedommer Bang om, hvad der var foregaaet i Odsherred. Bangs Tone i denne Indberetning er, efter at han har erfaret de virke-

lige Omstændigheder ved Begivenhederne, stemt ganske betydeligt ned i Forhold til hans foran citerede Privatbrev til P. G. Bang. Det var kun paa Adelersborg, der havde fundet »Gjæring« Sted og her endda kun i ulige Grad, saaledes at egentlig kun Faarevejle Sogn i hele hans Jurisdiktion havde været særligt berørt af Agitationen. Og Bang hævdede, at han havde haandhævet 8. November-Cirkulæret saa lempeligt som muligt for ikke at støde de misfornøjede.

Endvidere forklarede Bang, at den Uro, der havde været paa Adelersborg, var ophørt, da Baronen havde paabegyndt Forhandlinger om Afskaffelse af Husmændenes Ugedagsarbejde og om Bøndergaardenes Overgang til Selveje eller Arvefæste; og Amtmanden kunde naturligvis fuldstændig tiltræde denne Indberetning, der var i Overensstemmelse med hans Synspunkt fra den 6. November om, at paa de liberalt styrede Godser gik det bedst[15]).

Kancelliet blev efter disse beroligende Indberetninger klar over, at der maaske ikke var indtruffet saa farlige Begivenheder, at det havde været nødvendigt og berettiget at tage de indgribende Forholdsregler, og da det havde været udsat for mange Angreb i Anledning af Cirkulæret, fandt det her en kærkommen Lejlighed til at søge det ændret.

Ørsted gik straks i Gang med at udarbejde et Udkast til et nyt Cirkulære, der betydeligt skulde modificere det oprindelige og især forklare, at det ikke havde været Hensigten »at lægge Hindringer i Vejen for saadanne Forsamlinger af Bondestanden, der gaae ud paa rolig og sindig Overvejelse af dens Tarv«, som Ørsted skrev i Udkastet (sammenlign førnævnte Forordning af 11./11. 1791).

Den 7. Maj anmodede Kongen derefter om Indberetning om Cirkulærets Virkninger og udbad sig Kancelliets Betænkning om, hvorvidt det kunde hæves.

15) Om selve Forhørene se J. P. Jensens Artikel »Kundby Bønder« i »Fra Holbæk Amt« 1913 — Side 42—45.

Som Svar herpaa afgav Kancelliet næste Dag den allerede affattede Beretning og Udkastet til et nyt Cirkulære. Og Kancelliet havde vel ventet, at Kongen havde fulgt dets Indstilling. Men den 12. Maj afgav Kongen en selvstændig Resolution, hvorefter »Bondecirkulæret« skulde fuldstændig ophæves. Som Begrundelse anførtes, at Formaalet i det væsentlige var opnaaet, saaledes at Bondestanden var kommet til Erkendelse af, at Bondebevægelsen hverken sigtede til dens egen eller til Statens Bedste. Kongen omtalte i Resolutionen sin landsfaderlige Omhu for Bondestandens Bedste, men indskærpede dog for en Sikkerheds Skyld Politiøvrighederne nøje at overveje, at den ikke blev vildledt af de omrejsende Agitatorer.

I Holbæk Amt passede Myndighederne stadig paa, og det blev bl. a. forbudt at afholde et nyt Ulkestrupmøde. Det gav Bønderne »den krænkende og smertelige Overbevisning, at vor allernaadigste Konge ikke ser paa dette Amts Beboere med den Naade og Tillid som paa sine øvrige Undersaattere«.

Fra Kongens Side har der vel nok været en Del Politik i at lade Kancelliet udstede det famøse Cirkulære og saaledes lade dette faa Ubehagelighederne derfor, medens han selv gerne vilde ophæve det og derved faa Æren for at standse Kancelliets Overgreb.

I Roskilde Stænderforsamling fik Sagen senere et Efterspil. — Fra Bønder i Holbæk Amt indbragtes et Andragende om, at Stænderforsamlingen vilde forelægge Kongen Spørgsmaalet om Kancelliets Kompetence til at udstede et saadant Cirkulære. Der nedsattes et Udvalg; men det eneste, man kunde blive enige om, var, at Foranstaltningerne kun burde have været midlertidige; da Cirkulæret imidlertid paa det Tidspunkt var ophævet, var dette Spørgsmaal ikke aktuelt mere, saa det eneste, der blev ud af det, var en interessant Forhandling.

— — —

Man mente nu, at Bondestanden var kommet til bedre Erkendelse, eller hævdede det i hvert Fald som Begrundelse for at ophæve det uheldige Cirkulære.

Men Bønderne var netop blevet vækkede — de skimtede den Tid, da deres sociale Problemer skulde løses.

Bondebevægelsen var ikke standset, den var større end nogen Sinde før; Cirkulæret havde ikke kvalt den — tværtimod givet den Næring.

Den 5. Maj 1846 — 8 Dage før Cirkulærets Ophævelse — stiftedes ved et Møde i Holbæk »Bondevennernes Selskab«, en Forening, der i de kommende Aar fik stor Betydning for Bondestandens sociale Fremgang.

Bondecirkulæret havde vækket Bønderne — det gik, som det altid vil gaa, at hvad der er Sandhed og Retfærdighed i, det dræbes ikke, men det vokser i Styrke og Omfang ved Forfølgelse.

Kildemateriale:

Rigsarkivets Akter D. Kanc. 2. Dep. 1845 20./2. Brevnr. 546.
Rigsarkivets Akter D. Kanc. 2. Dep. 1845 21./10. Brevnr. 3324.
Rigsarkivets Akter D. Kanc. 3. Dep. 1845 8./11. Brevnr. 4551—84.
Rigsarkivets Akter D. Kanc. 3. Dep. 1846 14./5. Brevnr. 2167—2200.
Dansk Folkeblad 1845.
Fædrelandet 1845—46.
Almuevennen 1844—45—46.
Roskilde Stændertidende 1844—46.
Ny Kollegialtidende 1845.
Kjøbenhavnsposten 1845—46.
Ill. Tidende 1865 — Nr. 302.
Reskriptsamlinger.
Rs. Sørensen: Mit Levnedsløb (1847).
V. E. S. Topsøe: Fra Bondeopvækkelsens Tid 1844—46 (1869).
C. Th. Zahle: Den danske Husmand — Et Mindeskrift om Peder Hansen (2. Udg. 1910).
J. P. Jensen: Asmund Gleerup (1910).
Dr. phil. Hans Jensen: »Bondecirkulæret« i Historisk Tidsskrift 9. Rk. 2. Bind (1921).

Se endvidere følgende Artikler i »Fra Holbæk Amt«:

Aargang 1912: J. P. Jensen: Fra Bøndernes første Kampaar.
Aargang 1913—14—15: J. P. Jensen: Kundby Bønder.
Aargang 1923—24: Hans Jensen: Bidrag til Holbæk Amts Historie.
Aargang 1925: J. P. Jensen: De første store Folkefester i Holbæk Amt.